

վրաստանաբնակ Հայոց վրայ՝ Ստոր կը հակառակին Գրիգը Թղթիցիին էնչին, ուր բազմիցս կը շեշտուէին այսպիսի նախազգուշութենէնք՝ «որ կաթմուղիկսոգ անուններն», «կաթմուղիկսն վրաց», եւն, եւ գարձեալ այն պարսազեան որ Վրացահամ բոլոր վրացիներէն ծոգիւցէ, Չայս նկատուած յոյն Բրուսն կը գրեն ինչպէս՝ «...Սակից կ'ենեալս թէ Վիւրիւրի բովանդակ պատմութեան մէջ ոչ թէ Վրաստանի Հայոց պարզ առաջնորդի որ վրայ է խնդիրը, այլ ինքեան Վրացիայոց այդ ժամանակները Վերջ իրենց յառաժկ կաթմուղիկսն ունին, ինչպէս Տարեգրքերէ կը տեսնուի, հետեւաբար Սկւրինն կամ լոկ հայ եպիսկոպոս էր կամ Վրաստանի այն մասին, որ իւր իրաւասութեան տակն էր, Սեղ զարմանալ են Բրուսի պէնս վրաց Տարեգրոց էութեան քաջ ծանօթ անէի մըս իստեղծին»։ Կա այդ Տարեգրոց ծանօթութեան մէջ քանիցս չեղածութիւն Վրացիականագրութեան ըլլալը, այստ էր գծուարի ընդունիլ նշոյր այս գէշգրեխ մէջ՝ Տարեգրիքը առ հասարակ Զ— Ի գարուց Վրաստանի եկեղ. հանգամանաջ վրայ կը լռեն, անգործ չեն յիշեր թէ ինչպէս են երբեքն միտքներայ աղանդոյն մէջ, որուն ճշմարտութիւնն օական հաւելի թէ կարելիք է ժխտել։ «Վերջ, կը գրէ Հ. Գրուսն, իրենց եկեղեցեայ երեսնէ Հայոցմէ կ'ախուռնեն ինքն ժխտելու, եւ այսու նստէ միտքներայ աղանդոյն մէջ կործանած ըլլանին Եկեղ. Պատմութեան անհետաքննելու համար, այս կաթմուղիկսն մոռացութեան մասնած են եւ զլուցաց մարդոջ շղթայ մը հիւսնա»։ «Յայտնի չէ, կը հարցնէ իրաւասը Matagne, որ վրաց Տարեգրիքը Վսեկանեգի Թագաւորութենէն մինչեւ Սարաջուց տըրշաւանը շատ ամուլ էր (Ա. ՏՏ. 645)։ Բայր թագաւորաց պատմութիւնը փոքր գծերով կը բովանդակուին եւ կաթմուղիկսն նկատմամբ շատ անգամ կը նշանակի Բրուսն, թէ օւրիշ յիշատակարաններէ նստէ Վրաց շատ բան ծանօթ է, որոնք տպուած Տարեգրոց մէջ իրենց տեղն չունին։ Սյդ իշատատեաններուն մէջ պէտք է փնտռել զվերաբինն եւ որ ի կարգին»։ Ուստիսն փ. Գարսեւ ըստ-

յերևն գրգռ մեջ գտած է Մովսիսի Բ. Հայոյ կամ. ի առ. Վիրիւնն եւ Վիրիւնի առ. Մովսիս թղթերը: Այդ քաղանքն ունիւրդ այսօր Վրաց հմուտ եկեղեցականի մը — Արսեն կամօղիւկոնի մեկ գրու. թիւնն, ուր արդեամբք աւ կը գտնենք Վիրիւնի անունն: Արսեն կը կոչուիւր այդ գրու. թեան մէջ զՀայերը թէ ինչոյ իշխանէ թշնամութեամբ եւ Վիրիւն անունն հետ, որ Ս. Գրիգորի հասառքն կը բարդդեր, զոր իստ Գունաստանն ընտաւ ի Հայոյ եւ ի Վիրս: Այս խաղերեն կը տեսնուի. քաւ թէ Արսեն ծանօթ էր Վիրիւնի թղթոց:

Արաց Տարբերոց Հափազանց լուսթիւնն Հայոց յարարեալութեամբ զարդէ ի, եւ որ ծագաւ է պղ-
զրոց Տեղեկախի անշուսպ Հակոբակունթի նենէն
Հայու։ Այդ Հակոբակունթիւնն ի վաղուց Տեաւ
լառուած էր Հայոց Տեաւ. կը կարենք նոյն իսկ է-
րարենն։ Մովսէս Յուրաքանց եպ. ք որ ազգաւ Տայ
էր, իւր թղթից մէջ մոլեռանդ տառոյ մ'է զվերա-
ցիները. Ժ գարու մատենագիր Ռեխանէտը Հափ
շուին յայտն։ Վրացիք ալ փոխաբեն յիշ նախնի-
նորդ չէին Տարբերոց մէջ՝ կը կարգաբեր նոյն իսկ
պայտիի խոսքեր. "Գորգ, Հայեր, Խօթնից տան-
ծեալներ, պիտի փորձէք առնուլ զայն, զոր շունն
պիտեամ ի՞նչէ տեսներ պիտի վախճար տա-
նէնդ"։ Ա. յայտի տառերով խոսքաբան տղարուն Հեղու-
նակէ մը կարելի'է տպասել էջեր, յորս Վրաց կա-
թողիկոսն Հայոց կաթողիկոսէն կախոյ մ'ունենար
եւ ինչէ կիրպով, եւ կամ Տաւառոյ միութիւն
Տաւառաւորսն ըլլալը պատմութիւն, ի Տարկէ ոչ։ Եւ
սաջ ոչա յոյն է պատմաւուն, որ շատ տեղեր — ուր
Տարկ էր Հայոց անունն փնտռել, կը գտնենք Ան-
տիոքի կամ Յունաց անունը։

4. Ն. ԱԿՈՆԾԱՆ

3 7 4 10 0 8 4 7

ԴԱՐՉԵԸԼ ԱԺՊԻԾԱՅԻ ԿՆԻՔԸ

Դանօթ է “ Լանդիսի, ընթերցողաց Աշու-
շայի կերբը արձանագրութեամբս Αστουσας
πυτιδαης Ιβηρων Καρχηδων, Առաքին եւ վերջին
բառերն զրիպական նկատուած էր գիտնօցմէ,
եւ հիմ առնուելով “ Բեռնախ վրաց, բառերն,

յերեսի արվել Սամառիչ մե, զոր Յարեգիրք կը յերեսի
490-514թ թվերը, իսկ Ս. Շառնաշենի վայրով յերեսի կը
պատմեն կատարման Մանար Վաղեղյանին եւ Բաղիր Պա-
րարյայի (557-570) օրով (Hist I, p. 214) փնդեցաւ Ս. Շառն-
աշենի վախճանը, յատարման ամենայն ճառարկանունով-
ն յետմէր Վաղեղյանի մահովն (482) ըն շատ յառաջ, իբր
յամբ 480, որով եօթնամեայ շարժարանաց տարիներն
կ'աժիտփոխ ին 470-480, իրտե՛ կը նշանակէ մահն 458ին,
որ շատ կանաւոր է:

• О. Жорданія, Хроника, I, 42 319. *См.* Н. Марр,
Крещение Армянъ *и.д.*, 42 154;
• Brosset, Hist. I, 459.

1 Deux hist. 24, n. 5.

« Իրեն առթիւ մը տպուէ կ'ամփոփէ Բրաւէ իւր
կարծիքը (Analyse critique de la Bcece-ottomane de Vardan,
S. Petersb. 1862, p. 18). Վերհիւս վառատանի
շուրջ հնդկ. առաջնորդը, քարէնեօն օգտըն ընդգրկե-
ւոյն համար իր հայտն Զոմարէն լաւէ ևս արկով վառ-
տըն իրն հնդ Գոմարէն Սանթ քաման, ինչպիսիս
հրատարակուէրէս. Երբեքսմ կ'ամօղիկուեան 596Ի և Քաւն
յն մարտուս օգտընը, ևս անկէ ի վեր կատարուեցան ան-
յեասկոյնի իրողութիւն մըն Բրաւէ շնմ տարուիս օրը,
կ'ընէ արժան, քործողութիւն իրականութեան և ի վառ-
տըն շնմարատեսութեան վրայ, ինչ քարմանսմ մայն
վառց քարեքորց լաւութեան, ինչպէս և Քաւնարմ թա-
գաւորին շուրջ տարածաքորց ընդ շրջանիս կ'ընէ վրայ,
• Հմմտ. Deux hist. t. II. p. XI

* Theol. Revue, 1906, p. 85.

8 Hist. I. p. 354 n. 8.

• Այսպես վաղերեն

մանու (Թ. Ռ. Ս. Ե. Լաւաթեօսի) կը տեղեկանանք (ԹԷ 541—542-րդ կաթողիկոսն էր Սամաեշ (Berliner Sitzungsberichte 1901, p. 876, 892, 894 հ.հ.)), յիշէ ըստ Ցարեւազի Սաքա էր: Կրնայէս Ս. Զոյանեան ժամանակ կը

առաջինն կ'ազդուէր Առ յաւելմամբ, վերջինովս կ'իմացուէր Գուգարք նահանգն, եւ բովանդակ արձանագրութիւնն «Աշուշայ բգեաշխ վրաց Գուգարայի» Բաշմաշխ յօդուածագիր մը — Է. Կ. ԶԵՐ-Սահակեան — առաջարկած էր վերջին բառովս — *Karaghdan* — իմանալ վրաց կառիւթ նահանգն, ենթագրելով թէ հնագոյն ձեւն ինչո՞ք պիտի եղար ըստ ի ներածարութիւն մը, որ հիմնովին անտեղի էր — ինչպէս ցուցուց մեր լինութիւնը (ՀԱ. 1907, էջ 121—126)։ Այժմ կրկին կը ձեռնարկէ (ԲՁԳ. 1907, էջ 304—309) նոյն ենթագրութեան հաւանական նութիւնն ապացուցանել — քոյնիւլ հերքել մեր բերած հակառակ փաստերը, Թէ յաջողած է փորձին մէջ ընթերցողաց կը մնայ կարել գտաւստան, իսկ մեջ՝ ձեռք առած ցուցմանց արժէքը գնահատել, որոնք թերեւս շատերը մոլորացած են արդէն։

1. Անտեղի կը համարի յարգ. Թագուածագիրը Էդիպոս մ'ենթագրել կնքայ մը վրայ, որ Թահմանուած էր «ամենօրեայ դուրսնալս գործածութեանց համար... Աշուշայ էր կարող Թագերու թուղթեր ուղարկել, ինք զինք՝ անպատիժ՝ կարեւորին բգեաշխ անուանելով» (ԲՁԳ. էջ 304)։ — Բայց այսու մեծագոյն անանդութիւնն անտես կ'ընէ յարգ.՝ «Երեսուցի Դահանգի մը (կախէթի) Բաշմաշխ — Ներուի մեզ այսպէս կոչել վարդիան մը զԱշուշայ, վասն զի կախէթի տէրն թագաւոր կ'ենթագրէ յօդուածագիրն —, որ հայտասկ էր արքայից արքայի՝ թողլով վրացերէնը, թողլով դուրսնալս, յունարէն լեզուաւ կնք գործածելով միթէ մեծագոյն անպատիժութիւն ըրած էր ըլլար։ Զ դարու պարսկահայտասկ վրաստանի տեսքը ինքնց անուամբ հասած դրամաց վրայ կը գործածէին պարսկերէն լեզուն եւ արքայից արքայի գահակալութեան թուականը։ Ե. դարուն Աշուշայ ալ հայտասկ էր Պարսից միջեւ իւր մահը. Նոյնպէս կը պահանջէր իրմէ պատշաճութիւնն եւ հարկը. շարքերով այս պատշաճութիւնն մեծագոյն պատժոյ արժանի կը կացուցանէր ինքզինքը, Բայց հոս չի լինար անտեղութեանց սահմանը, ինքն մը վրայ, ուր կայ պատիւը — բգեաշխ, կայ կալուածը — Վրաց, երկրորդական էր Գուգարացը կամ կարիւնգացը. կարեւորագոյնն բգեաշխն անունն էր, որ միշտ փոփոխութեան ենթակայ էր, եւ բուականպէս անհրաժեշտ։ Սակայն հոս իսկ անխուսափելի եղած է վերկարել — թերի է ՕՍՏԱՅ, եւ անմանօթ պատմութեան Ուշատ

կամ նման անուն մը։ Երեւել գիր ենթագրել կնքայ վրայ անհնարին է, վասն զի արձանագրութիւնն խորաբանդակ ըլլալով, էէր կրնար ենթարկուիլ քայքայման, եւ հետեւ ար էր նշմարուիր։ Անուն կեղծելը, ըստ մեզ, աւելի անհնարին ռիկ էր քան երկրորդական յատակացուցիւն — որ, ինչպէս մեր նախորդ յօդուածին մէջ շեշտած ենք, շատ անգամ զանց կ'առնուէր (հմտ. Աշուշայ բգեաշխ վրաց, Վագրէն բգեաշխ վրաց, *Artschuscha pitiachsch Georgiens*)։ — Թարբեր խնդիր է, թէ գործածուած է երբեք այսպիսի սխալաշատ կնք մը չիկոն ելէն վերջը, զոր կարելի է ապացուցանել։

2. Ինչ հիմամբ *Karaghdan* պատշաճագոյն կը տեսնէ փոխել կարիւնգաց — կախէթի Պարսկ ենթագրութեամբ թէ յետին դարուց մէջ յերեւել ելած կախէթի հնագոյն ձեւն կրնար ըլլալ Գուրիէր։ Առ այս գրած էինք. «կախէթ իրեւ. կարիւնգ չէ եկած Ժողովուրդ ինչ մէջ եւն»։ Թարգ. յօդուածագիրը կը պատասխանէ. «ինչպէս վկայութիւն փնտռել այն մատենագրութեան մէջ՝ որ Գուրիէն չունի, հայ պատմիչները ոչ միայն կախէթ՝ Գարթլ ալ չեն յիշեր եւ վրաստան ընդհանուր անուանով կը շատանան» (ԲՁԳ. 307 նն)։ Աշուշայի կնքը, ըստ Թագուածագիրն, Ե գրած է, երբ Գուրիէն չունէր հայ մատենագրութիւնը (կարիւն, Վագար, Եղիշէ), եթէ ասոնք չեն յիշեր, եւ ասոնք օրինակին կը հետեւին յետագոյնք՝ Մ. Խորենացի (Աշխարհացոր. էջ 605—6), որ մի առ մի կը թուէ վրաց նահանգները, Սերէոս եւ այլք մինչեւ ԺԳ դար, օրինաւոր է ենթագրութիւն մը, որ օրեւիցէ հիմ չունի։ Այն բոլորն, որմէ մեր անշարժ (!) օգուտին կը հոշակէ յարգոյ յօդուածագիրը, անագանագոյն ժամանակի ծագում կ'ենթագրէ կախէթը (*Hist. de la Gé. I. p. 194*) եւ Ա. հատորի Ներածութեան մէջ (p. VI—VII) կը գրէ. «կախէթ անունն, զոր վերջ կու տան Աղու անից աշխարհի արեւմտեան մասին, կ'երեւայ թէ անաջին անգամ գործածած է արաբացի հեղինակ մը (*Cakbit* ձեւով), վրացի հեղինակաց չիլ կը պատահի անագանագոյն դարուց մէջ, ԺԳ դարու մատենագիր Զուհանշէրն (տպ. Վեհտ. էջ 24 եւն) Ստեփ. Օրպէլեան (տպ. Մոսկուա, էջ 272) եւ Մխիթ. Արիւմանյի (տպ. Պատկ. էջ 74) շատ սուղ կ'առնուանեն երկիրս «կախէթ»՝ զտական աւանդութեան համեմատ կախէթ ծագած է Գարթլուի 8 օրդիներէն միոյն՝ կուրի անունն» (հմտ.

la ville forte de Rousthaw, bien affaiblis par de sanglantes discordes.

Միհրան կամ Գրիգոր չէին խփառու, այլ ժառանգորդ թագաւորութեան ըստ Բակուրի տուած գրոյն. պայծառ կը տեսնուի այս՝ տարեգրոյ 153 չէնն ալ, ուր վարկածնք Օսթրոմերու դէմ պատերազմի պատրաստուած ժամանակ երբ տակաւին չուներ որդի, կտակ կը գրէր, թէ ի դիպուածի որ որչ չըստնամ պատերազմես, քոյրս ամուսնանայ Միհրանի հետ եւ Միհրան թագաւորէ իմ տեղս, որ չերազարծուեցաւ երբեք. վասն զի որչամք գարձաւ պատերազմես եւ քիչ վերջը ունեցաւ որդի՝ Գաշի անունը. Յարեգիրք կը պատմեն թէ իւր կենդանութեան ժամանակ իւր հնգամեայ որդին թագաւոր պսակեց եւ 7 խնամակալ միծամեծաց յանձնելով նստեցուց Սուլարմա՝, մինչեւ որ մեծնայ եւ ի վիճակի ըլլայ իւր գահն բարձրանալու, եւ արդեամբք ալ հօրը մահուինէ ետքը անցաւ գահը (499—514. հմմտ. p. 183): Մինչ Գաշի Ուշթումայ կը նստէր՝ Կախէթի վրայ ոչ թէ թագաւոր կ'իշխէր, այլ Démétré, eristhaw de Cakheth et Couketh (անդ. p. 183):

Այս ամէնը աչաց առջեւ ունենալէ ետքը, թող լլցեա՞նայ յարգոյ յօգուածագիրը, որ վրաց տարեգրոց մէջ խուր եւե՛ծ է՝ Քերչէն-Է Ան-ԳՈՅ Վէյ-Եր-Նէ-Նէրէ տեսնել եւ այժմ իսկ էտ-ն ինքու՛մ կը յարդարեմ թէ անոնք (հայ եւ վիր մասնագիրք), Մէկ ԹԱԳԱՍՈՒՐ ԿԸ ՅՈՇԵՒՆ՝ եւ կը խնդրեմ այժմ եւ ընդ միշտ, որ յարգ. յօգուածագիրը, երբ ձեռնարկէ բան մը սորվեցընել՝ աղբիւրներն ճշգիւ նշանակէ, տալով տարեգրոց տողերը տարեգրոց, եւ Բրոսէիւր Բրոսէի: Այսպէս կը պահանջէ անկեղծութիւնը, Բայց քանի որ հեղինակութիւն է Բրոսէ, օգտուելով առթեւ, յիշենք որ նոյն Բրոսէն է, որ Ա հաստիի Ներածութեան մէջ (p. XLIII) խօսելով Բիւզանդական մասնագրաց Զ դասուն յիշած « Գուրգէն վրաց թագաւորի, մասին, զոր չեն յիշատակեր Տարեգիրքը, կը բւէ. « Գուրգէն եթէ արգարես էր թագաւոր վրաց, չէր կրնար ըլլայ այն երկրին թագաւորը, որուն սովորաբար վրաստան անունն կու տանք. Տարեգրոց այս միջոցին նշանակած Բակուր թագաւորը չուներ կրկին անուն, եւ վրաստան երկու տէր (et la Géorgie deux maîtres) եւ այս բաժն-

ներս, կը յաւելու, եւ ,choses également impossibles, invraisemblables. » Մեկնուած թիւն մը տալու համար օակայն այս խնդրոյն, կ'ենթադրէ թէ հոս վրաստան ըսելով Գուգարք նահանգն իմացած են բիւզ. մասնագիրք եւ բրեհաշին՝ թագաւոր կոչած: Այս ըմբռնութիւնը այլուր ալ յայտնած է շատ անգամ. Addit. հեն գրոց մէջ (p. 72—74). խօսելով Աշուշայի եւ վազգէնի մասին, շատ ուղիւ (plus exactement) կը համարի Ագեդեանի վազգէնի բրեշն վրաց յորջորջներն կից Գուգարաց յաւելուածն. անվիճելի կը հասնարի նոյնպէս թէ վրաստանն Գարսից դուռն գացող Աշուշան՝ Գուգարաց բրեշնն է:

Յարգ. յօգուածագիրն Գուգարաց բրեշն ինն արքայական սերնդէ ծագած ըլլալն ապացուցանելով (ԲՁՄ. 306—7), ոչինչ կը ցուցնէ ի նպաստ Կախէթի երթագրեալ թագաւորութեան. այլ ընդհակառակը աւելի հաստատուած կ'ըլլայ Գուգարաց բրեշին նշանակելից զիրքը: Տարեգիրք ամէն դէպքի խոստովանած են Կախէթի երկստաւութիւնն (հմմտ. I. p. 183, 226, հեւ). — Mthawar ամենեւին չէ նշանակած « ալքայազարմ իշխան », ինչպէս կ'ուզէ հաւատացընել յարգ. յօգուածագիրն, խաբելով Տարեգրոց 222 էջն, ուր ոչինչ կ'ըսուի այս նկատմամբ, ըստ Brosset I. p. 80 n. միշտուր հարուստ կալուածատէր իշխաններու յատկացուած պան տուածն մ'էր: Զ դարուն, երբ բարձաւ թագաւորութիւնն, ըստ Տարեգրոց, իշխանաց պէտին յատկացուեցաւ յորջորջներս:

Նախորդ յօգուածիս մէջ խօսելով Աշուշայ անուն բրեհաշիններու վրայ, գտած էի երկու անձ, 1. Աշուշայ, վազգէնի հայրը, 2. Աշուշայ 606ին յիշուած: Կը յաւելուամ այժմ այս թուին վրայ երրորդ մ'այլ, 3. Աշուշայ բրեշն յամի 541/2, որ կը յիշուի Ա. Նատաթէոս Մեխիթեանցոյ վրացերէն վկայաբանութեան մէջ, զոր առիթ ունեցայ վերերես կարգալ գերմաներէն թարգմանութեամբ՝ Ա. Նատաթէոսի նահատակութիւնն կը սկսի Գարսից խորքով թագաւորին Ժ գարին, երբ ի Տիլուն կը նստէր վրաստանի մարզպանն երեսնեղ վշնասպ (Գուշնասպ): Եիշուած խոսքովն է խոսքով Ա. Անուշիրվան (531

1 Ուշթում Jora գետոյն վրայ 35 ժամ գրեթէ հեռու Փփրեան յանկուղիէ քրից մէջ դեղնեղի գոտակերտ մ'է: Ուր գետ ցայժմ ցոյց կու տան Գուրգարուտէ կամուստան քերդի մը աւերակները Mourier J. Guide au Caucase, Paris 1894. II. p. 134.

2 Das Martyrium des heil. Eustatius v. Mzeththa. Aus dem Georgischen übersetzt von Dschawachoff, bearbeitet von Harnack 8 Sitzungsberichte der kgl. Preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin. (XXXVIII) 1901 p. 875—902.

— 579), որով ծ տարուով կը ստացուի 541: Վեց ամիս վերջը կը կանչուի ե. Վշնասպ յար-
քունիս, բարի երթ մաղթելու համար կը ներ-
կայանան մարգպանին «Վրաստանի գլխաւորը
(die Spitzen), Սամուէլ կաթողիկոսն Վրաս-
տանի (հմմտ. եւ p. 892, 894), Գրիգոր տա-
նուտէրն (Hausvater) Վրաստանի, Աշուշայ
բգեշին Վրաց (Arbaba oder Arscheschi
der Pitiaschsch Georgiens) եւ ուրիշ սե-
պուհք: Տնտեսէրն Գրիգոր շատ հաւանական
է որ ըլլայ Վրաստանի տէրը, միջաւարը (թա-
գաւորն ըստ Տարեգրոց) իր քով երկրորդական
տեղն կը բռնէ Աշուշայ, ոչ իբրեւ թագաւոր
այլ իբրեւ սոսկ բգեշաշն. ինչպէս 606ին
Աւրանքսեհի քով Աշուշայն: Նկատելով թէ
հիներու ընտանեկան սովորութիւնն էր որդին
պագուն անուամբ յորջորջել, հաւանական կը
կարծենք ենթագրել թէ Աշուշան Վազգէն
բգեշին որդին է. պատճառ չկայ մերժելու զայս.
եւ որ շատ համաձայն կու գայ թէ Հ. Գաթր-
ճեանի այն կարծեաց, թէ Աշուշայ սովորական
անուն մ'էր Գուգարաց բգեշինց (հմմտ. ՀԱ.
123), եւ թէ պարագայից, յայտնի է որ Վազ-
գէն ունէր Ս. Հուշանկէն երեք ուսոր եւ մէկ
գուսոր, որոնցմէ մին գետակուր վարձանեցաւ
Կուրի մէջ (Սոփիքը, Թ. էջ 13, 30), եթէ
ուշիդ է մեր ենթագրութիւնը, այն ասան ցան-
կալի գիւտէ զատ — Կարմիր Վարդանի թոռնն,
Ս. Հուշանկան որդւոյն վրայ է խօսքս, — կ'ու-
նենաք Գուգարաց ծանօթ բգեշինեբու յաջոր-
դականութեան ցանկ մը այսպէս.

1. Աշուշայ, կը յիշուի 432—455.
2. Վազգէն անոր որդին, 455?—482.
3. Աշուշայ անոր որդին, 482?—541?
4.
5. Աշուշայ, որդին անծանօթի մը, թոռն
Բ. Աշուշայի, յիշուած 606ին:

Յուսալի է դեռ վրացերէն վկայաբանու-
թիւններէ ուրիշ նման գիւտեր:

Այժմ աւելի հաստատութիւն կ'առնու
մեր այն ենթագրութիւնն թէ կնիքս կը վերա-
բերի 606ին յիշուած Աշուշային (հմմտ. ՀԱ.
126), յամբ 541 դեռ Պարսից ներքեւ էր Գու-
գարը, եւ զգուարաւ կրնար յուշարէն կնիք մը
պէտք ըլլալ Բ. Աշուշային:

Հ. Ն. ԱՅՈՐԾԱՆՍ

1 Նման կերպով կը գրուի եւ Վազգէնի հօր անունն
Ս. Հուշանկան վրացերէն Վկայաբանութեան մէջ. Vaghen un
patiaschkh, fils d'Areboura (Brosset, Addit. p. 77. n.).

ՀԱՅԿԱՎԱՆ ԸՐԶԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԻՒՂԱՐԻԹԻՆԻ ՄԸ ՅԻՓԼԻՍ ՅԻՒԼ ԳԻՒՂԱՐԻՍ (ՎՐԱՍՏԱՆ)

Ուսիլիս ցիխէ (ფეხის ციხე) գիւղը գտնուում
է Տփղիս նահանգում, Գորի գաւառում, Կուր
գետի ձախ կողմը: Նշանակաւ ժամանակները
եղած է մայրաքաղաք Վրաստանի. յիշատակ-
ւում է վրաց մատենագիրների մէջ (Յոթնցոյն
ցեոճոցն) իբրեւ հեթանոսական քաղաք: Մէկ
ժամանակ վրաքնակ, այժմ բոլոր նորա ազգա-
նակութիւնը հայկական է: Վրաց մատենագիր-
ների անհեղինակութիւնները Ուսիլիս ցիխէի վերա-
բերաւ սակաւթիւն են:

Այս քաղաքի եկեղեցիների եւ պալատ-
ների պատերը զուրկ են արձանագրութիւններից.
մինչեւ այս օր ոչ մի վրացական արձանագրու-
թիւն չէ գտնուած:

Հայկական արձանագրութիւնը նոր է եւ
վերաբերւում է Հայ-գաղթականական շրջանին:
Գիւղը ունի նոր եկեղեցի. իսկ մի փոքր գուրս
— քարափոր մատուռ մը, որը ունի հայերէն
արձանագրութիւն:

Յ. ՌԱԴ (հ. 1034 կամ ք. 1585թ.)

ԵՍ ՄԻՄՏԻՉ ՄԱՀԻՄԱՍ

ԵՆԻ Ի ԴՈՒՌՈՍ ՍՐԵՀԱՆԻՍ: ՀԻՆԵՑԻ

ԽՈՐԱՆՍ ՈՎԷ ՊԱՏԱՐԱՊԵՏԻՍ ԵՆԻՑԵՑԷՔ

Ի ՄԱՔՐԱՓԱՍԱՆ ԱՂԱԹԵՐԻ:

Այս արձանագրութիւնը վկայում է, որ
1585թ-ին այստեղ եղել են հայեր, եւ շատ
վաղուց, որովհետեւ արդէն ենթադրուել են
վրացական ազդեցութեան: Ժամանակագրու-
թիւնը կարող է լինել եւ վրացական կամ ինչ-
պէս յիշատակւում է ազգային մատենագիրների
արձանագրութիւնների մէջ Հոռոմ-Լուս², որի
սկիզբն է 781 թ. Քրիստոսի. (ՌԱԴ = 1034
+ 781 = 1815թ). բայց այս արձանագրու-
թեան տառերի հնագոյն ձեւը տրամադրում է
մեզ ընդունել հայկական ժամանակագրութեան
թիւը:

Վ. ԳԱՐՈՒՆԻՍ

1 Յիւրացական տառը — Նշանակում է Յոթնցոյն-
(բոնիկոն) — ժամանակագրութիւն:

2 Յնս Վ. Ալեքան, Հիւրակ. 87 կամ Brosset, Les
ruines d'Ani, էջ 23: Անւոյ Մայր եկեղեցւոյ արձանագրու-
թեան մէջ հռոմական 219 թուին համապատասխան է Հայ-
կական 450 թիւը կամ ք. 1000. Յնս M. Марр, Армянск,
монгольское иранские христиане в ономъ оъ покрове оъ
армянскъ — капищомъ. Спб. 1905 г. стр. 40—41. (Ն.
Մառ. Արեւուտն բառի բացատրութիւնը եւ այլն):

